

УДК 327.08

**НАТО ӘСКЕРЛЕРІНІҢ АУҒАНСТАННАН ШЫҒАРЫЛУЫ НЕГІЗІНДЕ ОРТАЛЫҚ
АЗИЯДАҒЫ АЙМАҚТЫҚ ҚАУІПСІЗДІККЕ ӘСЕРІ**

Жұмаев Ислам Жұмаұлы

Kz_hope@mail.ru

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ Халықаралық қатынастар мамандығының 2 курс
магистранты, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Ғылыми жетекші - А.А. Турунтаева

Қазіргі әлем жаһандану жағдайында бір полярлы жүйеден көпполярлы әлемдік тәртіпке көшуге байланысты терең өзгерістерді бастан кешуде. Бұл процесс аймақтық және әлемдік дамуға айтарлықтай әсер етуде. Бұл ретте қазіргі геосаяси жағдай айқын шиеленісе түсуде, бұл оның қалыптасуының жаңа кезеңіне, ұлттық, өңірлік және халықаралық

қауіпсіздік жүйелерінің трансформациясы жағдайында саяси субъектілердің өңірлік кеңістігінде өзара іс-қимылдың өзге де форматын қалыптастыруға алып келеді. Кеңес Одағының ыдырауы әлемдегі жағдайды түбегейлі өзгертті және бұрынғы кеңес-ауған шекарасының солтүстігінде егемен мемлекеттер тобы құрылды - Қазақстан, Қырғызстан, Тәжікстан, Түрікменстан және Өзбекстан. Орталық Азия Ауғанстанмен жақын маңда орналасқандықтан, онда ұзаққа созылған дағдарыс орын алып, аймақтың және жалпы әлемдік қауіпсіздіктегі өзгерістер осы дағдарыстың қалай шешілетініне байланысты.

Айта кету керек, Ауғанстан өзінің географиялық орналасуына байланысты қазіргі заманғы державалардың үлкен қызығушылығын тудырып отырған аймақтағы маңызды геосаяси кеңістік болып табылады. Бұл ел өткен ғасырдың соңғы онжылдықтарында және жаңа 4 мыңжылдықтың басында геосаяси мүдделер қақтығысының алаңына, әлемдік және аймақтық державалардың саяси ұмтылыстары мен интригаларының орталығына айналды. Әлемдік және аймақтық мемлекеттердің осы елдің ішкі істеріне араласуы ұзаққа созылған дағдарысқа алып келді және оны жаһандық соғыс объектісіне айналдырды. Бұдан басқа, Ауғанстандағы дағдарыстық жағдайлардың, сын-тегеуріндер мен қауіптердің туындауына ұлттық және этносаралық проблемалар; этникалық қайшылықтар мен өзара тартыс; діни радикализм мен фанатизм және т. б. факторлар ықпал етті.

2021 жылғы 11 қыркүйекте Америка Құрама Штаттарына 11 қыркүйектегі террорлық шабуыл және екі онжылдыққа созылған Ауғанстандағы НАТО әскери қатысуының аяқталғанына 20 жыл толды. АҚШ пен коалиция елдері өз күштерін қысқартуды аяқтағанымен, бірақ Ауғанстанның ұзақ мерзімді болашағына қатысты мәселелер күн тәртібінде қала бермек. Бастапқыда, БҰҰ Жарғысына сәйкес өзін-өзі қорғау деп саналатын әскери операцияларды ("Мызғымас бостандық" операциясы) АҚШ бастаған коалиция жүргізді. 2001 жылғы желтоқсанда БҰҰ қауіпсіздікті қамтамасыз ету және елді қалпына келтіруге көмектесу үшін Кабулдағы және оның айналасындағы аймаққа орналастыру үшін 5000 адамнан тұратын халықаралық қауіпсіздік күштерін (ISAF) орналастыруға рұқсат берді. Келесі онжылдықта БҰҰ-ның жаңартылған және кеңейтілген мандатымен қамтамасыз етілген ISAF операциялары бүкіл елге таратылған болатын [1].

2021 жылы АҚШ пен олардың НАТО-дағы одақтас күштері Ауғанстандағы жиырма жылдық қақтығыстан әскерлерін шығара бастады. Бұл қақтығыстың аяқталғанын немесе шешілгенін білдірмейді. "Талибан" қозғалысы мен АҚШ арасындағы келісімнен кейін Ауғанстан Үкіметі мен "Талибан" қозғалысы арасындағы бейбітшілік мәселесі әлі күнге дейін қиын міндет екенін атап өту керек. Халықаралық қоғамдастықтың қазіргі уақытта болашағы бұлыңғыр мемлекетке назар аударуын жалғастыруы өте маңызды.

Ауғанстаннан әскерлердің қазіргі шығарылуының мәні мен салдарын түсіну үшін алдымен қақтығыстың түп тамырын түсіну өте маңызды. 1979 жылы Кеңес Одағы марксистік-лениндік әскери төңкерісті қолдап Ауғанстанға басып кірген болатын. Бұл шетелдік басқыншылық әсерінен муджахидтер деп аталатын жиһадшылардың пайда болуына әкеліп соқты. Олар коммунистік үкіметті қуып шығу мақсатымен партизандық соғыс бастап, көптеген шетелдік үкіметтердің, соның ішінде Америка Құрама Штаттарының қолдауымен әрекет етті. 1989 жылға қарай коммунистік үкіметті қорғауға кеңес өкіметінің күші жетпей, муджахидтер тез арада билікті басып алған болатын.

Муджахидтер билік үшін күрес басталған сәттен елде терең бөліну басталды. Биліктің осы вакуумынан "Талибан" қозғалысы пайда болып, 1996 жылы Кабулды басқарды. Бұл топтың бастапқы мақсаттарын түсіну өте маңызды, себебі олар бүгінгі күнге дейін өзекті болып отыр. "Талибан" қозғалысы елдегі проблемаларды шешуге және мұсылман емес адамдардың араласуына қарсы тұра отырып, халықаралық деңгейде танылған Ислам шариятының заңдарына сәйкес үкімет құруға үміттенді. Олар мақсаты

жағынан қақтығыстың тағы бір маңызды қатысушысы «Аль-Каидадан» өзгеше. Кеңес шапқыншылығынан бері ұлғайып келе жатқан "Аль-Каида" халықаралық деңгейде мақсаттар құрды. Өзін мұсылман әлемі үшін күресіп жатырғанын, өзіне жау санаған елдерге, әсіресе АҚШ-қа бағытталғанын мәлімдеді. 2001 жылға қарай Аль-Каиданың көмегімен Талибан ел аумағының 10%-ын бақылауда ұстады [2].

НАТО әскерін шығару Вашингтон көзқарасымен қарама-қайшы болды. АҚШ Мемлекеттік хатшысы Энтони Блинкен «Ауғанстандағы Қарулы Күштердің азаюы елдің қауіпсіздігіне қауіп төнбейді» деп, Ақ үйдің өкілі Джен Псаки Байден әкімшілігі «Ауғанстанның АҚШ қауіпсіздігіне қауіп төндіретін террористік топтарға пана болуына жол бермеу үшін Ауғанстан үкіметімен ынтымақтастық туралы уәдесін сақтайды» деп, АҚШ-тың БҰҰ-дағы Елшісі Линда Томас-Гринфилд «егер содырлар елді күшпен басып алып, қайтадан репрессиялық исламистік ережелер орнатса, Ауғанстан Талибан билігі кезінде халықаралық деңгейде мойындалмайды» деп мәлімдеді [3]. Бұл дегеніміз АҚШ-тың Талибанды мойындауы қаншалықты толғандыратыны көрініп тұр.

Осы тұста іс-қимыл мен түсіндірудің берік стратегиялық байланысы қажет. Мысалға алатын болсақ, Ауғанстандағы бейбітшілікке мәжбүрлеудің келешегі туралы пессимистік және осы елдегі жалпы терроризмге қарсы операцияның неліктен сәтсіз аяқталғанын атап өткен адамдар бұл асимметриялық, дәстүрлі емес соғыс деп қарап, тіпті АҚШ сияқты супердержава үшін де жеңуі қиын соғыс деп санайды. Алайда, дәстүрлі емес соғыста содырлар жергілікті тұрғындар арасында ауылдарда жасырынып жүріп партизандық соғыс жүргізуі; олардың тұрақты бөлімшелері мен ортақ қолбасшының болмауы; мобильді және кенеттен жасалатын операцияларды жүргізе алуы жағдайды қиындатады. Сондықтан терроризмге қарсы соғыс жүргізудің жалпы стратегиясы қайта қаралып, өзгертілуі керек. Атап айтқанда, Біріккен Ұлттар Ұйымының терроризм мәселесі бойынша көзқарасына өзгерістер керек.

Талибанның күтпеген шабуылы мен жеңісі, сондай-ақ Ауған армиясының күтпеген жерден шегінуі АҚШ-тың "көмек-кеңес беру-оқыту-жабдықтау" миссиясының күтпеген жерден сәтсіздікке ұшыратты. АҚШ пен Ауғанстан 2014 жылғы қыркүйекте Қауіпсіздік және қорғаныс саласындағы ынтымақтастық туралы келісімді және 2012 жылғы мамырда стратегиялық әріптестік туралы келісімді қабылдады. 2014 жылғы құжаттың 6-бабында: "Ауғанстан мен аймақтың қауіпсіздігіне тиімді ықпал ету мақсатында Америка Құрама Штаттары Ауғанстанмен НАТО-ға кірмейтін негізгі одақтас ретіндегі Ауғанстан мәртебесіне сәйкес ANDSF (Ауған Ұлттық Қорғаныс және Қауіпсіздік Күштері) әлеуетін дамытуды жалғастыру мақсатында ынтымақтасуға келіседі" делінген [3]. Осы маңызды келісімдер қазіргі жағдайда қалай жүзеге асырылатыны шешуші мәселе болып табылады.

2021 жылдың 15 тамызында Президент Ғани Ауғанстаннан қашып бара жатқанда Ауғанстан Ислам Республикасы құлаған болатын. Талибан блицкригінен кейін Ауғанстан Ислам эмиратын (IEA) құрды, олар бірнеше апта ішінде бүкіл елді басып алды. Талибан 2001 жылы биліктен кеткеннен бері өзгеруі мүмкін деген үмітке қарамастан, Талибан өзгерген жоқ. Талибан режимінің негізгі одақтасы Пәкістанды қоса алғанда, аймақтық державаларға назар аудармай, барлығын қамтымайтын үкімет құрды. Бұл топ азшылыққа жататын шиит-Хазар қауымдастығын қудалауды, исламды ортағасырлық түсіндікті жалғастырды және әйелдердің құқықтары жұмыс және білім саласында шектелді.

Кабұлдың құлауы ауған халқы үшін, аймақтық және халықаралық қауіпсіздікке қауіп төндірген өршу ықтималдығы жоғары хаосты тудырды. Талибан Орталық Азияның көршілеріне қауіп төндіргісі келмейтінін мәлімдегенімен, қауіптер олардың бақылауынан шығып, басқа көздерден туындап отыр. Еске алсақ, Талибан "Аль-Каида", ИГИЛ және басқа да террористік топтарды Ауғанстаннан қуып шығаратындары жөнінде әлі мәлімдеген жоқ;

бұдан былай биліктегі Талибан Ауғанстан аумағынан шығатын өңірлік және халықаралық қауіпсіздікке төнген террористік қатерлер үшін тікелей жауапты.

Б. Сұлтанов аймақта алаңдатушылық тудыратын үш факторды атап көрсетеді:

- ОА-да зайырлы режимге қысым жасайтын радикалды ислам ағымдарының күшеюі;
- "Қытайдың Таяу және Орта Шығыс, Орта Азия арқылы ЕО елдерінің нарықтарына шығуын күшейтуге деген ұмтылысы";
- Осы қадамдардан туындаған АҚШ пен НАТО одақтастарының қарсылығы.

Оның ойы бойынша, Орта Азия "сырттан, Ауғанстаннан келетін терроризм, діни экстремизм және есірткі трафиінің" транзиті мен таралу аймағына айналуға [4].

Ауғанстан есірткі саудасының ошағы ретінде Орталық Азия және Ресей үшін маңызды проблема болып табылады. Есірткі саудасына қатысты Талибан режимі мен аймақтағы елдердің мүдделер қақтығысы бар. Бұл елдер Талибанның көкнәр өсіруді тоқтатқанын қалайды, өйткені Ауғанстан әлемдік апиын мен есірткінің 80 пайызын қамтамасыз етеді және басқа есірткінің негізгі көзі болып табылады, бірақ ИЕА (Ауғанстан Ислам Әмірлігі) есірткі саудасын шектеуі екіталай. Біріншіден, есірткінің заңсыз айналымы Талибан үшін маңызды табыс көзі болып табылады. Сарапшылар Талибан есірткі саудасынан жылына 100-ден 400 миллион долларға дейін ақша табатынын айтады. Біріншіден, есірткінің заңсыз айналымы Талибан үшін маңызды табыс көзі болып табылады. Сарапшылар Талибан есірткі саудасынан жылына 100-ден 400 миллион долларға дейін ақша табатынын айтады (Азими, 2021). Екіншіден, "Талибан" қозғалысы өзін халықаралық деңгейде тану үшін көкнәр өндірісі мен есірткі саудасын шектегісі келгенімен де, Талибан ішкі факторларға байланыста шектеліп отыр. Ел гуманитарлық дағдарыстан зардап шегіп, экономиканың күрт құлдырауы жағдайында (халықтың шамамен 90 пайызы күніне 1,95 доллар кедейлікте) Ауғанстанның оңтүстік-шығысындағы Талибан аймағындағы көкнәр өсіретін шаруалар тарапынан үлкен наразылыққа тап болады. Бұл өз кезегінде халықтың Талибан ықпалынан шығып, ИГИЛ қолдауының күшею қаупін тудырады.

Ауғанстан территориясынан есірткі шетелге негізінен үш бағыт бойынша шығарылады: Иранға және одан әрі Еуропаға (34 %); Пәкістанға және одан әрі Үндістан мен Еуропаға (шамамен 40 %); ОА-ға және одан әрі Ресей мен Еуропаға (21 %). С.Элиотт келтірген НАТО деректері бойынша Талибан кірісінің 40-60% - ы есірткі есебінен құралады. Талибан есірткінің заңсыз айналымы арқылы 300 миллионнан 1,6 миллиард долларға дейін пайда табады деп есептелген. Алайда, бұл Батыс Еуропадағы есірткінің Шығыс және Солтүстік-Шығыс Ауғанстандағы контрабанданың бір бағыты бойынша келетін 28 миллиард долларды құрайтын құнының аз ғана бөлігі. Солтүстік маршрут бойында есірткіні заңсыз сатумен айналысатын ұйымдардың шоғырлануы бірнеше негізгі топтардың қолына пайда әкелуі мүмкін екендігі айтылғанмен, "Талибан" қозғалысының бұл жерде қандай рөл атқаратыны белгісіз. Есірткі саудасы, "Талибан" қозғалысы мен оның филиалдарының ұйымдық сипаты туралы ақпараттың болмауы нақты кірістерді дәл анықтауды қиындатады, бірақ есірткі саудасы Ауғанстандағы терроризмді қаржыландырудың маңызды аспектісі болып табылады [5].

Ауғанстан қазір тоқтап тұрған 1990 жылдардағы жағдайды еске түсіреді. АҚШ Қарулы Күштерінің шығарылуы нәтижесінде пайда болған толық хаос АҚШ-тың әлемдік көшбасшы және бітімгер ретіндегі моральдық беделіне нұқсан келтірді. Бұл мәселенің бір жағы. Екіншісі-АҚШ қарсыластарының геосаяси жеңісі-АҚШ-тың жаһандық мүдделеріне қатты соққы келтіруі. Президент Байден американдықтардың ауғандықтардың өздері

соғысқысы келмейтін соғысты жүргізе алмайтынын атап өткенімен, ол осы елдегі азаматтық соғыстың жаһандық геосаясат пен халықаралық қауіпсіздікке төнетін қатерлерін ескермеді.

Соңғы жылдары Орталық Азия ұлы державалардың геосаяси бәсекелестіктің жаңа кезеңіне тап болуда. Ауғанстандағы АҚШ әскерлерінің азауы әлемнің осы бөлігінде геосаяси бәсекелестер өз мүдделері үшін қолдана алатын күш вакуумын тудыруда. Халықаралық күштердің шығарылуына дейін болжанған Ауғанстандағы оқиғалардың бұл қайғылы кезеңі "Геосаясат және бітімгершілік" дилеммасын ашады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

- 1 UN Security Council Resolution 1510 (2003)
- 2 The future of Afghanistan after two decades of NATO military presence. Maia Larose Saldana. July 2021
- 3 U.S. out, Taliban in: Central Asia Facing New Challenges from Afghanistan //www.cacianalyst.org/
- 4 Эксперт: Средняя Азия неуклонно превращается в зону распространения терроризма и наркотрафика // ИА «Регнум». URL: www.regnum.ru/news/1564776.html
- 5 Central Asia's Affairs журналы, 84 Том, Susan Elliott, Richard Hoagland, Daniel Lehmann What Comes Next: Central Asian Violent Extremist Groups and Drug Trafficking after the Fall of Kabul. //www.kisi.kz